सहाव्या अध्यायातला दहावा श्लोक म्हणतो अंतःकरण व देह यांचे संयमन करून निरीच्छ बनून एकाकी व परिग्रह झालेला योगी एकान्तात नेहमी आत्मानुभवात तल्लीन असतो. या एका श्लोकावर ज्ञानेश्वर ५७ ओव्या सांगतात त्यातली फक्त एकच ओवी वरच्या श्लोकाला धरून आहे. दुसरी ओवी पहिल्या ओवीचा पुनरुच्चार करते आणि बाकी ५५ ओव्या श्रीकृष्ण महात्म्य आणि श्रीकृष्ण आणि त्याचे अर्जुनावरचे प्रेम ह्यावर सांगितल्या गेल्या आहेत. असे का त्याचा गौप्यस्फोट आपण शेवटी करू. त्या आधी त्या ओव्यांचा धावता परामर्श - १०५-१६२|६|ज्ञा. श्रीकृष्ण पहाणाऱ्या दृष्टीचा प्रकाशक आहे (देखेणेयांचे दिठीचा दीपू) ज्याचा संकल्प विश्वाची उभारणी करतो, ज्याच्या तेजाने सूर्यचंद्राच्या व्यापाराला जोर आहे. (जयाचेनि अंगिके तेज | आवो रविशशीचिये वाणिजे) ज्याच्या नामाच्या माहात्म्यापुढे आकाशही ठेंगणे आहे (हा गां नावाचि एक जयाचे | पाहता गगनही दिसे टांचे). ह्यानंतर श्रीकृष्णार्जुन संबंधाविषयी ओव्या येतात. त्यात **AWta** बद्दल सांगण्याच्या क्रियेत एक सांगणारा व एक ऐकणारा लागतो म्हणजे द्वैत. ह्या **Wtacaa** सोक्षमोक्ष कसा करायचा तर त्यात श्रीकृष्णाने अर्जुना समोर प्रेमाचा तलम पडदा ठेऊन द्वैत निर्माण केले असा प्रसंग ज्ञानेश्वरांनी रेखाटला आहे. (म्हणोनि ते तैसे बोलणे | नव्हे सपातळ आड लावणे | केले मनचि वेगळे वाणे | भोगावया ||) खरे तर युद्धाचा प्रसंग ओढवला आहे आणि तिथे हा असला संवाद (पाहा पां नवल कैसे योज | के उपदेश केउते झुंझ) याचे कारण तो अर्जुन भगवंताच्या मनाचा आरसा आहे (सुरेख शृंगारलिया मानसा | दर्पणु तो ||) नवऱ्याला भजणाऱ्या पत्नीला जसा नवरा मानतो ह्या प्रसंगात ती पतिव्रताच जास्त महत्वाची (पाहा पां अनुरागे भजे | जे प्रियोत्तमे मानिजे | ते पती ही हानि काय न वर्णिजे | पतिव्रता ||). तसा श्रीकृष्ण आहे. कृष्ण कथा सांगतांना ज्ञानेश्वर म्हणतात "देवकीने उदरात वाहिला, यशोदेने कष्टाने पाळला आणि शेवटी तो पांडवांच्या उपयोगी आला". त्यातच अर्जुनाला वैराग्याचे/ब्रह्माचे डोहाळे लागले आहेत (ब्रह्मत्वाचे डोहाळे, वैराग्यवसंतचिनि भरे). अशी परिस्थिती आहे म्हणून मग आता तुला पंथराजु सांगतो असे विधान ज्ञानेश्वरांनी श्रीकृष्णाच्यावतीने केले आहे. (म्हणितले तिथे अवसरी | अर्जुना हा अवधारी पंथराजु) आणि हा पंथराजु सांगतांना भाषेने नादब्रह्म जिंकले (नादाते हन बरव | जिणोनि आली ||) आणि ही भाषा किंवा शब्द ज्ञानरूपी चांदणे आहे(कैसे उन्मेख चांदणे तार | आणि भावार्थ पडे गार ||) अशी मोठी अप्रतिम रचना ज्ञानेश्वरांनी आपल्या समोर मांडली आहे. याच्या मागचा कावा असा की शैवसंप्रदायाचा नाथपंथीय गूढ 'पंथराजु' (किंवा कुंडलिनी विद्या) हा वैष्णवांचा राजा असलेल्या श्रीकृष्णाचा मुळी विषयच नव्हे. परंतु तत्त्वज्ञानात ज्याप्रमाणे अद्वैत ही कल्पना असते त्याचप्रमाणे ती कल्पना शैव आणि वैष्णव ह्यांना एकत्र आणण्यासाठी ज्ञानेश्वरांनी श्रीकृष्णाच्या माध्यमातून हे पंथराजू सांगण्याचे काम आरंभले आहे. म्हणूनच ज्ञानेश्वर श्रेष्ठ.

पंथराजुबद्दल पुढच्या प्रकरणांमधून.

३८९ शब्द

रविन थत्ते

rlthatte@gmail.com

जे काही पंथ आहेत त्यातला जो राजु तो पंथराजु. ह्याचा स्वीकार केल्यानंतर काय होते तर जी माणसे संसाराकडे किंवा संसारामध्ये प्रवृत्त असतात, त्या प्रवृत्तिचे जे झाड असते त्याच्या मुळातच निवृत्तीची (किंवा मोक्षाची) कोट्यावधी फळे लागतात.

जिथे प्रवृत्ति तरुचा बुडी | दिसती निवृत्ति फळाचिया कोडी || १५३|६|ज्ञा.

ह्या पंथाचा यात्रेकरू (कापडी) कोण आहे तर तो शंकर आहे आणि अजूनही तोही यात्रा करतो आहे (जिथे मार्गाचा कापडी | अझूनी || १५३|६|ज्ञा.) या मार्गावर चालतांना काय होते तर तहानभूक विसरते आणि रात्रंदिवस संपतात. (तहानभूक विसरिजे | रात्रिदिवसु नेणिजे || १५७|६|ज्ञा.) हा मार्ग गमतीदार आहे. कारण ज्या मुक्कामाला हा मार्ग नेतो तो मार्गच मुळी मुक्काम असतो (येणे मार्गे जाया ठाया जाइजे | तो गावो आपणचि होईजे १६०|६|ज्ञा.) अर्थात ही साधना कोठे करावी ह्याबद्दलही श्रीकृष्णाकरवी ज्ञानेश्वर सांगतात. तर ती जागा रम्य असावी, शांत असावी, आजूबाजूला गोड पाण्याचे झरे असावेत आणि ह्या जागेचे महात्म्य असे की एखादा वाटसरू अनायासे येथून जात असेल तर त्याला तों जरी पाखंडी नास्तिक असेल किंवा भाविकपणाचा त्याला स्पर्श नसला तरी तो वाटसरू तपश्चर्येकडे वळेल. असे ज्ञानेश्वरांचे म्हणणे आहे.

ज्या आड जाता पार्था | तपश्चर्या मनोरथा | पाखंडियाही आस्था | समूळ होय ||१६७|६|ज्ञा. ह्या जागेचे वर्णन करतांना हंस आणि मोर ह्यांची वस्ती उत्तमच, कोकीळ चालेल परंतु राघु (म्हणजे पोपट) आणि भुंगे नकोत (भ्रमर) असा तपशीलही ज्ञानेश्वरांनी सांगितला आहे. अर्थात श्रीकृष्णाच्या तोंडी चाललेल्या ह्या वर्णनात जवळपास एखादा मठ असावा (मठ शैव संप्रदायाचे वैशिष्ठ्य आहे) आणि/किंवा शंकराचे देऊळ असावे असा मुद्दाही मांडण्यात आला आहे. हे सगळे आणि इतरही वर्णन झाल्यावर मग ज्ञानेश्वरांना गीतेच्या सहाव्यातल्या अकराव्या श्लोकाची आठवण येते. तो श्लोक म्हणतो

कुशा जिनावरी वस्त्र | त्यावरी स्थिर आसन | घालावे स्वच्छ जागेत | फार उंच न खालती ||
समश्लोकी शरद काळे.
कुशाजिन म्हणजे हरणाचे चामडे. उंच का नको तर तोल जाईल खालती किंवा सखल असेल तर त्याला भूमीचे दोष लागतील म्हणून तसेही नको. त्या भूमिवर म्हणूनच मऊ गवत, त्यावर हरिणाचे चामडे (सपाट करण्यासाठी) आणि मग शुभ्रवस्त्र असा तपशील सांगण्यास ज्ञानेश्वर मात्र विसरत नाहीत.

असल्या जागा हल्ली PICNIC साठी वापरतात आणि तिथे ढोसून झाल्यावरचा बाटल्यांचा खच पडलेला असतो. अशा निसर्गस्थळी एखादे देऊळ असेलच तर ते भग्नावस्थेत असते आणि तिथला पुजारी दक्षिणेची वाट पहातो. तपश्चर्या राहिली बाजूलाच. असो माझ्या नीचपणामुळे हा रसभंगच झाला आहे. समाधि लागल्यावर काय काय होते ते पुढच्या प्रकरणांमधून.

३६१ शब्द

रविन थत्ते
rlthatte@gmail.com